

УДК 130.2:[7.032+7.033]

DOI: 10.26565/2306-6687-2019-60-07

## МЕТАФОРА В АНТИЧНІ ЧАСИ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: УСПИХИ ТА ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

**Овчаренко Н. М.**

аспірант, ст. викл. Харківського національного  
університету імені В. Н. Каразіна,  
Харків, майдан Свободи 6, к. 2-42,  
ovcnataliia@gmail.com  
ORCID 0000-0002-1243-8982

Метафора виступає у якості допонятійного знання для формування допонятійної форми мислення - концепта. Таким чином, можна побудувати таку ланку у процесі формування поняття: метафора - концепт - поняття. Головним відкриттям Дж. Лакоффа та М. Джонсона було те, що вони визнали принципову метафоричність людського мислення, тобто метафору можна назвати одним з ключових механізмів для формування концептуальних форм мислення, а світ - продуктом метафоризації. Але у такому разі метафора у мисленні та метафора у мові - це різні метафори. Оскільки мовну метафору легше виявити матеріально, її частіше називають просто метафорою, але метафора у мисленні - це процес, котрий ми пропонуємо назвати метафорон, тобто процес метафоризації, поряд з такими способами пізнання, як порівняння, аналіз, уява (раціональними та ірраціональними). Метафорон як механізм мислення дозволяє структурувати абстрактні категорії через образи об'єктів, що пізнаються чуттєво. За допомогою метафорону один об'єкт проєктується через інший.

Концепт - це індивідуальне відображення смислів, цінностей, вражень, отож, емоції у концепті також присутні. Можна припустити, що концепт - це «прообраз» поняття, тобто поняття формувалося з багатьох елементів, серед яких з часом відбиралися найбільш доречні за допомогою логічних раціональних операцій (порівняння, аналіз) та ірраціональних (наприклад, уява, інтуїція). Також у даному процесі важливу роль відіграє процес метафоризації, котрий не можна повністю віднести ані до логічних операцій, ані до ірраціонального, тобто метафоризація стоїть на кордоні раціонального та ірраціонального, включаючи елементи обох операцій. Концепт, безсумнівно, ширше поняття і окрім абстрактних ознак включає асоціативні та емоційні, а також сенсорні аспекти. Але доречно зазначити, що за допомогою, наприклад, емоційних аспектів важко та непродуктивно досягти порозуміння з іншою людиною, тому для спілкування та формування мови підходять раціональні операції. Тим не менш, емоції також вимагають свого вираження і можуть бути виражені не як у тварин - криком або фізичною силою, а через творчість - у піснях, картинах, танцях. За допомогою таких видів самовираження порозуміння також виникає на чуттєвому рівні, наприклад, якщо в пісні мажорний тон, всі розуміють, що вона весела, і навпаки при мінорному тоні. Коли починають описувати музику поняттями, найбільш вдало підходять абстрактні поняття, тобто у цьому випадку метафорон (процес метафоризації) не виконує функцію категоризації, тобто у результаті не виникають новостворені слова, а виникає «сховище» почуттів, «законсервоване» почуття, що майже в незмінному вигляді передається наступному поколінню. Таким чином, можна зробити висновок, що, якщо для передачі досвіду у вигляді інформації слугує мова, то для передачі досвіду у вигляді почуттів слугує метафорон.

Необхідно відзначити, що у процесі пізнання можливі помилки, ілюзії, оскільки процес пізнання є суб'єктивним, і метафора як процес та результат про це свідчить, саме метафорична творча мова може передати будь-які особливості особистого досвіду. Порівняльно-фігуративну концепцію можна розкритикувати, тому що у процесі метафоризації задіяно не лише порівняння, але й аналіз, виділення головного та другорядного, інтуїція. Важливо визнати, що мова змінюється з часом, змінюються значення слів, але, якщо сказати точніше, значення частково змінюється. Таким чином, можна зробити висновок, що метафора не просто прикраса мови, а інструмент формування та зміни мови.

**Ключові слова:** метафора, концепт, допонятійне мислення, значення, знак, порівняння.

**Ovcharenko Nataliia (senior lecturer of the department of cultural studies and philosophy of science, V. N. Karazin Kharkiv National University) METAPHOR,, CONCEPT, PRECONCEPTUAL THINKING, MEANING, SIGN, COMPARISON**

Metaphor acts as preconceptual knowledge to form a preconceptual form of thinking - a concept. Thus, one can construct such a link in the process of concept formation: metaphor - concept - notion. Fundamental discovery of J. Lakoff and M. Johnson was in the fact that they recognized the fundamental metaphoricity of human thinking, that is, metaphor can be called one of key mechanisms for formation of conceptual forms of thinking, and the world is the product of metaphorization. But in this case, metaphor in thinking and metaphor in language are different metaphors. Because of the fact that linguistic metaphor is easier to detect in "language material", it is more often called just metaphor, but metaphor in thinking is a process we propose to call metaphoron, that is, the process of metaphorization, along with such means of cognition as comparison, analysis, and imagination (rational and irrational). Metaphoron as thinking mechanism allows to structurize abstract categories through images of objects which are sensually recognizable. With metaphor, one object is projected through the other.

Concept is an individual reflection of meanings, values, impressions, so emotions in the concept are also present. We can assume that concept is a "prototype" of notion, that is, concept was formed from many elements, among which most appropriate through logical rational operations (comparison, analysis) and irrational (e.g., imagination, intuition) were selected over time. Also, in this process, important role is played by the metaphorization process, which cannot be fully attributed either to logical operations, or to irrational ones, that is, metaphorization is on the border of rational and irrational, including elements of both operations. Concept is undoubtedly broader than notion and includes, in addition to abstract features, associative and emotional as well as sensory aspects. But it is pertinent to mention that, for example, emotional aspects make it difficult and unproductive to reach understanding with another person, so rational operations are appropriate for communication and language formation. However, emotions also require expression and can be expressed not the way animals do - via shouting or physical force, but through creativity - in songs, paintings, dances. With these types of self-expression, understanding also arises on sensual level, for example, if the song has major tone, everyone realizes that it is fun and vice versa with minor tone. When people begin to describe music in terms of concepts, abstract concepts are best suited, that is, in this case, metaphor (metaphorization process) does not perform function of categorization, that is, as a result, no new words are created, but a "repository" of feelings, a "preserved" feeling that is almost invariable passes on to the next generation. Thus, it can be concluded that, if language is used to convey experience in the form of information, then it is a metaphor to convey experience in the form of feelings.

It should be noted that in the process of cognition errors, illusions are possible, since the process of cognition is subjective, and metaphor as process and result testifies to it, that

metaphorical creative language can convey any peculiarities of personal experience. The comparative and figurative conception can be criticized, because in the process of metaphorization not only comparison, but also analysis, selection of the main and secondary issues, intuition are involved. It is important to recognize that language changes over time, meanings of the words change, but to put it more precisely, the meaning changes partially. Thus, we can conclude that metaphor is not just a decoration of language, but a tool for formation and changing of language.

**Keywords:** metaphor, concept, preconceptual thinking, meaning, sign, comparison.

**Овчаренко Наталия (старший преподаватель кафедры теории культуры и философии науки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина) МЕТАФОРА, КОНЦЕПТ, ДОКОНЦЕПТУАЛЬНОЕ МЫШЛЕНИЕ, ЗНАЧЕНИЕ, ЗНАК, СРАВНЕНИЕ**

Метафора выступает в качестве допонятийного знания для формирования допонятийной формы мышления - концепт. Таким образом, можно построить такое звено в процессе формирования понятия: метафора - концепт - понятие. Главным открытием Дж. Лакоффа и М. Джонсона было то, что они признали принципиальную метафоричность человеческого мышления, то есть метафору можно назвать одним из ключевых механизмов для формирования концептуальных форм мышления, а мир - продуктом метафоризации. Но в таком случае метафора в мышлении и метафора в языке - это разные метафоры. Поскольку языковую метафору легче выявить материально, её чаще называют просто метафорой, но метафора в мышлении - это процесс, который мы предлагаем назвать метафорон, то есть процесс метафоризации, наряду с такими способами познания, как сравнение, анализ, воображение (рациональными и иррациональными). Метафорон как механизм мышления позволяет структурировать абстрактные категории через образы объектов, которые познаются чувственно. С помощью метафорона один объект проектируется через другой.

Концепт - это индивидуальное отражение смыслов, ценностей, впечатлений, поэтому эмоции в концепте также присутствуют. Можно предположить, что концепт - это «праобраз» понятия, т. е. понятие

формувалося з багатьох елементів, серед яких з часом відбиралися найбільш доречні з допомогою логічних раціональних операцій (сравнение, аналіз) і ірраціональних (наприклад, уявлення, інтуїція). Також в даному процесі важливу роль грає процес метафоризації, який не можна повністю віднести ні до логічних операцій, ні до ірраціонального, тобто метафоризація знаходиться на межі раціонального і ірраціонального, включаючи елементи обох операцій. Концепт, безсумнівно, – більш широке поняття і крім абстрактних ознак включає асоціативні і емоційні, а також сенсорні аспекти. Але доречно зауважити, що з допомогою, наприклад, емоційних аспектів важко і непродуктивно досягти взаєморозуміння з іншою людиною, тому для спілкування і формування мови підходять раціональні операції. Але не менш, емоції також потребують свого вираження і можуть бути виражені не як у тварин – криком або фізичною силою, а через творчість – в піснях, картинах, танцях. З допомогою таких видів самовираження розуміння також виникає на чутливому рівні, наприклад, якщо в пісні сумний тон, всі розуміють, що вона весела, і, навпаки, при сумному тоні. Коли починають описувати музику поняттями, найбільш успішно підходять абстрактні поняття, тобто в цьому випадку метафор (процес метафоризації) не виконує функції категоризації, тобто в результаті не виникають знову слова, а виникає «сховище» почуттів, «законсервованне» почуття, яке майже в незмінному вигляді передається наступному поколінню. Таким чином, можна зробити висновок, що, якщо для передачі досвіду в вигляді інформації служить мова, то для передачі досвіду в вигляді почуттів служить метафора.

Необхідно зауважити, що в процесі пізнання можливі помилки, ілюзії, оскільки процес пізнання є суб'єктивним, і метафора як процес і результат об цьому свідчить, саме метафорична творча мова може передати будь-які особливості особистого досвіду. Порівняльно-образну концепцію можна критикувати, тому що в процесі метафоризації задіяно не тільки порівняння, але і аналіз, виділення головного і другорядного, інтуїція. Важливо визнати, що мова змінюється з часом, змінюються значення слів, але, якщо сказати точніше, значення частково змінюються. Таким чином, можна зробити висновок, що метафора не просто прикраса мови, а інструмент формування і зміни мови.

**Ключові слова:** метафора, концепт, доповнювальне мислення, значення, знак, порівняння.

Метафора розглядається вченими починаючи з часів Античності та Середньовіччя, отже, дані історичні періоди надають унікальні знання щодо сутності даного явища. Серед дослідників, що вивчали проблему, зазначимо Арістотеля, Аверроеса, Августина, Ф. Аквінського, Псевдо-Діонісія, В. Оккама, серед сучасних дослідників виділимо Ч. Пірса та У. Еко, чия робота, серед багатьох інших, зумовила актуальність статті, що полягає у впливі метафори на суспільство на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є аналіз метафори переважно дослідниками Античності та Середньовіччя, предметом – причини успіху або нечастого використання метафори у дані історичні періоди та у сьогодення.

Метою статті є проаналізувати дослідження метафори в Античні часи та Середньовіччя, при цьому торкаючись актуальності метафори у сьогодення; визначити позитивні та негативні способи непрямого висловлення думки або емоцій, включаючи метафору; дослідити реалії, пов'язані з метафорою; розглянути поняття денотації та семантики. Використовуються такі методи дослідження, як порівняльний аналіз, історичний, гіпотетико-дедуктивний методи.

У роботі Умберто Еко «Від дерева до лабіринту» аналізується знак та інтерпретація в історичному розвитку. Автор заявляє, що за останні тридцять років проводилася історична реконструкція теорій знаку та семіозису, отже, це уможливило розробку кінцевого проекту розвитку семіотичної думки на протязі всієї історії.

У. Еко цікавить теорія метафори Арістотеля, оскільки, вважає автор, на сьогоднішній момент вона є головною теоретичною роботою на тему метафори, котра розглядає її не як прикрасу, а надає їй когнітивну функцію [4, с. 63]. Метафора помічає схожість, викликає подив, захоплює, тобто викликає емоції широкого спектру, але, тим не менш, базується на логічних категоріях і виникає при умові використання аналогії. Неможливо запозичити «талант» створювати метафори, оскільки *метафора відображає не стільки імітацію, скільки винахід*, саме тому вживання великої кількості метафор певною людиною свідчить про її талановитість. З нашої точки зору, імітація сприяла не тільки розвитку людини у її філогенезі на різних історичних етапах розвитку, але, на нашу думку, вона мала більш вагомий вплив: завдяки імітації поміж інших ознак мавпа людина еволюціонувала саме від неї, а не від іншої тварини. Завдяки імітації

на зорі цивілізації майбутні покоління вчилися у попередніх поколінь, ще до зародження мови. Якщо узагальнити, можна сказати, що *завдяки імітації стає можливим еволюція «у людину»*. На нашу думку, *метафоризації підлягають найбільш вагомим поняттям в історії людства, і вони у більшості випадків пов'язані з винаходом*: наприклад, це поняття «ніж», «млин», а на сучасному етапі – «комп'ютер». Найбільш визначні пристрої, що стали «поворотним етапом» в розвитку людства (наприклад, вогонь, свічка, лампа, електрика загалом) підлягають процесу метафоризації особливо часто.

Добре відомий той факт, що метафора може волікти за собою загадки. Знову згадуючи Аристотеля, У. Еко акцентує увагу на незвичній, несподіваній наочності метафори, де річ відображається у дії. Метафора, як наслідок, реорганізує наше знання та погляди. Творче використання мови, стверджує У. Еко, призводить до винаходу нової онтології, а згодом – до збагачення нашої енциклопедії [4, с. 68].

Розглядаючи розвиток метафори у Середні віки, У. Еко пояснює причини некоректної інтерпретації теорії Аристотеля у той час. Він зазначає, що у Середньовіччі не існувало теорії метафори як інструмента пізнання в аристотелівському розумінні, оскільки його роботи не були перекладені коректно на латинську мову. Більш того, у Середньовіччя когнітивна функція приписувалася іншим засобам виразності, серед яких домінувала *алегорія*, що виконувала дидактичну функцію. Логічно також допустити, що у кожен період історично-культурного розвитку домінує певний троп, котрий краще відповідає «функції» даного періоду. Аверроес, як зазначає У. Еко, згадує про те, що *людям подобається імітація не тільки у словах, але в образах, піснях та танцях* [4, с. 97]. За Аверроесом, поезія прагне викликати співчуття та страх, щоб схвилювати людські душі, а моральні цінності роблять переконливими такі почуття. Щодо трагічних дій у поемах, їх функція не має дидактичного характеру, але, як наслідок, викликає *катарсис*, тобто виконує функцію «очищення», викликає співчуття. Згадується також ствердження арабської філософської думки, що *поетика належить логічному мистецтву*.

Метафора призводить до невизначеності та вимагає певних «пізнавальних» зусиль, але, тим не менш, порівняння, що не призводить до невизначеності, викликає менший інтерес. За Аверроесом, ці «наслідувальні зображення» повинні утворюватися за формулами, що регулярно використовуються, інакше у читача можуть виникнути ускладнення при інтерпретації. Важливо використовувати незвичні слова за бажанням вразити уяву читача, але необхідно знати міру, щоб не дійти до незрозумілих загадок. Необхідно у даному випадку згадати проблему оказіональних та індивідуально-авторських метафор, котрі важко інтерпретувати без необхідної теоретичної підготовки, без знання біографії автора. Наведемо приклад оказіональної метафори у творчості Діани Арбеніної: «...твій жест, останній, як арешт, як *постріл горобця*». Можна зробити висновок, що у даному випадку метафора межує з *абсурдом*, але, можливо, з горобцем пов'язані певні особливі думки автора віршів на музику.

Щодо Середньовічної трактовки теорії метафори Аристотеля, У. Еко робить висновок, що у латинського читача складалося лише загальне уявлення про аристотелівський текст. Можемо додати, що проблема інтерпретацій різноманітних метафор виникає у різні історичні періоди, те ж можна сказати про зміну стилю мови у різні історичні періоди. Це може виражатися, зокрема, у порядку слів (наприклад, іменник + прикметник: «сину мій»). Інша проблема виникає при перекладі метафори з однієї мови на іншу. У. Еко вважає, що на метафору вплинув поділ наук до XII ст.: поетика та риторика стали підрозділами логіки, при цьому поетика стала мистецтвом красномовства.

Окремо слід розглянути питання, чи є поетичне слово, висловлене у метафорі, правдою або *брехнею*? У. Еко стверджує, що «поетичний аргумент не пов'язаний ані з істиною, ані з брехнею» [4, с. 108]. Поетика є вивченням прийомів емоційного впливу на слухача за допомогою красномовного стилю, а найкращим прикладом поетичного дискурсу він вважає Священне Писання. Повертаючись до питання, чи може метафора вважатись істиною, ми можемо згадати, що метафора у певній мірі є імітацією з елементами *гри*. У грі відсутній елемент правди, тому що гра має інші функції, що зумовлюють її існування. Гра, передусім, – це спроба, мета котрої – тренування задля навчання перед реальною подією. Ми вважаємо, що у сфері мистецтва, особливо у театрі, тренування вже не відбувається задля навчання, а задовольняє естетичні потреби. Спочатку, на ранніх етапах розвитку людства, гра «відповідала» за навчання, та коли з'явилась потреба в естетиці, гра «змінила» свою функцію.

Метафора для середньостатистичного читача повинна бути «не складною» та може включати *перебільшення*. Тому знову постає питання, чи може *перебільшення*, а отже, і *метафора*, *вважатися брехнею*. Чи може мовчання вважатися брехнею або брехня – це та інформація, котра подається невірно лише вербально? *Перебільшення* використовується у поезії та повсякденному житті здебільшого у декоративній функції, щоб викликати емоції завдяки залякуванню або використанню жартів. Ми вважаємо, що метафора тісно пов'язана з такими реаліями, як *брехня* та *гумор*. За нашою гіпотезою, метафора як механізм мисленневої діяльності людини виділилася у той період розвитку людства, коли з'явилися брехня та гумор. У гуморі присутнє *перебільшення*, *натяк*, *недомовленість*. Саме можливість «додумати» ситуацію, передбачити наслідки, котрі не називаються, породжують рефлекс сміху. Визначення поняття брехні проблематично, оскільки воно пов'язане з чуттєвим сприйняттям фізичного світу, наприклад, сприйняття кольорів для дальтоніка або для сліпої людини не буде брехнею, якщо на біле сказати чорне. Щодо фактів брехні про події, реалії нефізичного світу, то брехня виникає як результат «ланцюжку» мислення та передбачення наслідків. Наприклад, коли людина відмовляє іншій у спілкуванні, то це може мати різну реакцію у різних національностей. «Східна»<sup>31</sup> людина буде продовжувати «нав'язуватися», тому що відмова як наслідок повинна викликати ще більш посилену комунікацію, *комунікація* при цьому є цінністю. Людина ображає іншу, якщо відмовляє у комунікації. «Західна»<sup>32</sup> людина відмову інтерпретує, можливо, як незацікавленість або «помсту» за попередню «неприємну» ситуацію, при цьому відмова обов'язково повинна бути ввічливою. У цьому випадку цінністю є *толерантність*, заради неї у жертву приноситься інша цінність (здебільшого, для жителів Росії), *правда* (людина може сказати, що вона зайнята, хоча може бути не зайнята справами, а бажає уникнути комунікації). Таким чином, ми приходимо до висновку, що брехня породжується як результат розбіжності пріоритету цінностей та прогнозування реакції іншої людини, виходячи зі своїх цінностей. *Схильність до брехні може передаватися генетично*, у той час як цінності виховуються та породжуються у результаті духовних пошуків. Наприклад, стереотипи щодо брехні таких націй, як *цигани та євреї*, дуже стійкі у деяких суспільствах. Ми не хочемо представляти сторону антисемітів або прихильників винищення ромів, але хочемо підкреслити той факт, що представники даних націй, етнічних груп, з нашої точки зору, передають генетичну інформацію більш «посилено», ніж інші нації. Це характеризується, як ми називаємо це явище, «шаховим мисленням», тобто передбаченням наслідків своїх вчинків на декілька кроків вперед згідно зі своїми інтересами. Тим не менш, інтереси опираються на цінності, і якщо того ж цигана (нечистокровного) з дитинства привчати, що брехати – це погано, він не буде цього робити, хоча в мисленні дана функція залишиться. Повертаючись до метафори, можемо зазначити, що брехня, як і метафора, – результат мислення, вони відрізняються лише метою свого використання. Якщо ціль брехні – вигода, то ціль метафори – викликати емоційне напруження (зі знаком «плюс» або «мінус»), привернути увагу, декорувати мову чи мовлення або спровокувати виникнення нових значень. Ціль гумору – зняти емоційне напруження, викликати емоції зі знаком «плюс». Ми вважаємо, що гумор потрібен для вирішення емоціональних проблем інтелектуальним шляхом. Гумор та брехня, безумовно, присутні у метафорі або є складовими її частинами, а отже, мають спільні корені з метафорою у минулому, коли розвивався мозок людини та формувалось мислення сучасного типу.

Якщо ми розглянемо метафору хоча б у міфах давньогрецького періоду, то вона приголомшить своєю реалістичністю, домінуванням у мові та мовленні до виокремлення самостійних наук. З виокремленням наук та розвитком мови метафора змінила свою функцію. На нашу думку, вона слугувала для формування мови у своєму сучасному вигляді (пізнавальна функція).

*Порівняємо алегорію з метафорою*, оскільки у Середні віки алегорія була широко розповсюджена. Алегорія – це коли зображається одна реалія, а уявляється інша. *Алегорія ближча до символу, ніж до метафори*. Буква навчає подіям, мораль – тому, як людина повинна чинити, а алегорія – тому, у що людина повинна вірити [4, с. 126]. Саме тому, з нашої точки зору, алегорія знайшла своє застосування у Середньовічній Європі, де панував примат релігії. Знак – це будь-яка реалія, що породжує в розумі щось, що відмінне від враження, що проектується на почуття

<sup>31</sup> Ми називаємо «східною» людиною жителів Азії та Африки

<sup>32</sup> Ми називаємо «західною» людиною жителів Європи та регіонів, заселених європейцями: Північна та Південна Америка, Австралія та ін.

[4, с. 127]. Чому у деяких текстах з'являється додатковий сенс? Св. Августин вважає, що ми повинні підозрювати фігуральний сенс у Священному Писанні кожного разу, коли події протирічають постулатам віри або правилам благопристойності. Додатковий сенс також виникає тоді, коли текст Писання є занадто «бідним», якщо розуміти його буквально. «Надмірності» також слугують причиною виникнення метафор. «Бідними» у відношенні смислового навантаження є вирази, котрі включають власні імена, числа, технічні терміни та ін. У. Еко заявляє, що на основі традиції з'являється правило кореляції, за допомогою якого переносне значення приписується майже будь-якому елементу фізичного світу [4, с. 129]. У. Еко поділяє символізм на метафізичну всезначність та алегоризм, а алегоризм, у свою чергу, – на загальний, біблійський, літургійний та поетичний [4, с. 130]. *Алегорія, на відміну від метафори, може нести моральну істину (наприклад, байки).*

Таким чином, у даній статті проаналізовані дослідження метафори переважно в Античні часи та у Середньовіччя, хоча використовувались думки дослідників інших періодів з метою послідовності дослідження. Ми можемо зробити висновок, що метафора на різних етапах розвитку людства виконує різні функції, починаючи з формування мови і закінчуючи створенням наукових термінів. Щодо особливостей даних періодів, зазначимо, що у Середньовіччі зверталась увага не на семіотику, тобто не на технічне вивчення метафор, а на способи аргументації.

Тим не менш, не прив'язуючись до розгляду метафори у різні історичні періоди, виділимо поняття, що пов'язані з метафорою, тобто спробуємо виділити реалії, що безпосередньо межують з нею: це винахід, імітація, річ у дії, катарсис, абсурд, брехня, перебільшення, гра, гумор, алегорія, аналогія, абстрактні імена, табу. Перетворення метафори на іншу реалію може бути здійснено зі зміною функції метафори, тому перспективою дослідження є детальне вивчення функцій метафоричного процесу.

#### ЛУТЕРАТУРА:

1. Гете И.В. Максимумы и рефлексии / И.В. Гете // Избранные философские произведения. – М.: Наука, 1964. – 520 с.
2. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т.1. / Т. Гоббс – М.: Мысль, 1989. – 627 с.
3. Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. Ч. 1. Теория / Б. Кроче – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1920. – 171 с.
4. Эко У. От древа к лабиринту. Исторические исследования знака и интерпретации / Умберто Эко. – М.: Академический проект, 2016. – 559 с.

#### REFERENCES:

1. Gete I.V. Maksimy i refleksii [Maxims and Reflections] [In Russian] / I.V. Gete // Izbrannyie filosofskie proizvedeniya. – M.: Nauka, 1964. – 520 s.
2. Gobbs T. Sochineniya v 2 t. T.1. [Works in 2 vols] [In Russian] / T. Gobbs – M.: Myisl, 1989. – 627 s.
3. Kroche B. Estetika kak nauka o vyirazhenii i kak obschaya lingvistika. Ch. 1. Teoriya [Aesthetics as science of expression and as general linguistics. Part 1. Theory] [In Russian] / B. Kroche – M.: Izd-vo M. i S. Sabashnikovyyih, 1920. – 171 s.
4. Eko U. Ot dreva k labirintu. Istoricheskie issledovaniya znaka i interpretatsii [From the tree to the labyrinth. Historical Studies on the Sign and Interpretation] [In Russian] / Umberto Eko. – M.: Akademicheskiiy proekt, 2016. – 559 s.